ІВАН МЕЛЕЖ

Ноччу





Іван Мележ

НОЧЧУ

апавяданне

Маша ўвайшла ў хату і пачала моўчкі распранацца. Развязала хустку, на якой блішчалі сняжынкі, скінула залубянелую ватоўку. Распраналася яна марудна — ад утомы, што роўным цёплым цяжарам наліла цела.

— Ад Сямёна нічога не было? — спытала яна, зірнуўшы на свякруху пільнымі, знарок спакойнымі вачыма. Хоць па твары старой бачыла, што не было.

— Нічога... — адказала свякруха.

Сум зноў балюча здушыў Машына сэрца. Толькі зараз было цяжэй, чым днём у лесе, але гэта быў той жа важкі сум ад трывожных думак пра мужа, ад якога болей за два месяцы не прыходзіла пісьмаў. Гэты сум толькі часова адышоў у дарозе, калі жанчыны збіраліся ля яе воза і жартавалі.

Маша, расціраючы рукамі пунцовыя намёрзлыя шчокі, падышла да стала. Была яна невысокая, павольная і, відаць, дужая. Шарсцяны світэр шчыльна аблягаў поўныя грудзі і круглыя плечы. Не расчасаныя валасы былі прымяты і пераблытаны. За сталом сядзеў сын і чытаў, ён не звяртаў увагі на прыход маткі. Маша наблізілася да яго, пяшчотна пагладзіла любыя белыя валасы. («Зусім, як у Сямёна»,— падумала яна.) Мікола, не адрываючыся ад кніжкі, нецярпліва крутнуў галавою. Ён не любіў, калі маці лашчыла, бо лічыў сябе ледзь не сталым мужчынам. Яму пайшоў дзесяты год.

— Якая кніга, Мікола?

— «Рускі характар».

— Цікавая?

— Угу, — адказаў сын, не ўзнімаючы вачэй ад кніжкі.

Маша зноў пагладзіла яго белую галоўку, затым адышла і села каля процілеглага ўскрайку стала. Свякруха — сухенькая, з худымі вострымі плячыма бабулька — паставіла на стол вячэру, падала ўсім лыжкі і села таксама.

— Кінь кнігу, Мікалай. Бяры лыжку ды вячэрай.

— Не хачу.

— Кінь, кажу,— строга загадала бабуля.

Мікола нічога не адказаў, як бы не чуў загаду, працягваў чытаць. Маці і бабуля пачалі вячэраць.

— Што ж гэта ты такая сумная, нявестачка? Змарнавалася, родная? Хіба жаночая справа дровы вазіць? Гэта і мужчыне не ўсякаму пад сілу... Усё — жанкі... Ох, ліха...

Маша маўчала. Ад ласкавага, спагадлівага слова сэрца сціснулася яшчэ цяжэй. Словы не ішлі, думкі нібы застылі, нібы завалакліся змрокам.

— За Сямёна ты не бойся,— лагодным голасам гаманіла свякруха. — Будзе жывы, Мар'ечка. Вернецца. Я ўжо ведаю. Чаго толькі сябе зводзіць, у сухоты ўганяць...

— Не магу я. Так баюся, каб чаго з ім, крый божа, не сталася.

— А ты паплач, Мар'ечка. Паплач. Жаночая сляза, што вада, а паплачаш і — лягчэй. Лепш робіцца. Ты паплач.

— Нашто? Хіба слязьмі паможаш чаму?

Мікола дачытаў раздзел да канца, паглядзеўшы для памяці на нумар старонкі, закрыў кнігу і пачаў сёрбаць крупнік. Еў ён спачатку маўкліва і задуменна, пад уражаннем прачытанага.

— Мам,— раптам загаварыў ён.— Васеў бацька ўчора прыехаў з фронту. Прыйшоў вечарам, а яго не пазналі. Кажуць — наш чалавек на фронце. А я свайго бацьку адразу пазнаў бы, каб толькі прыйшоў... А потым пусцілі. А сягоння ён быў у нас у класе. У шынялі і з пагонамі. А на пагоне дзве зорачкі і адна пасачка. Я сам бачыў. Яго бацька лейтэнант, а Вася гаворыць, што ён скора будзе капітанам. А я сказаў, што ён спачатку павінен быць старшым лейтэнантам, а пасля —

капітанам. Праўда, мама?

— Не ведаю.

— От, і заўсёды ты не ведаеш! А настаўніца наша, Ліда Іванаўна, усё ведае.

— На тое яна і настаўніца.

— Мама, а чаму ад нашага таты няма пісьмаў? Я так занудзіўся. Усім прыносяць, а нам няма. Ён ранены, мам. А?

— Што ты вярзеш, дурны? — уз'елася раптам бабуля.— Вось зараз як плясну лыжкай па галаве. Скажы толькі шчэ раз.

— Я ж праўду кажу,— упарта запярэчыў Мікола. — Калі б ён быў не ранены, то пісаў бы.

— Пагавары шчэ трошкі!

— Не пагражай. Я цябе не баюся,— смела адказаў Мікола, але на ўсякі выпадак падсунуўся бліжэй да маткі. Бабуля паглядзела на Машу. Тая сядзела сумная, з пачырванелымі вачыма, моцна сцяўшы журботныя губы.

— Мама, не крыўдзіцеся на Міколу. Што ён разумее?

— Я ўсё разумею. Ты заўсёды кажаш, што я малы. А Васеў бацька сказаў, што я ўжо вялікі.

Ніхто не папярэчыў яму, і рэшту вячэры сядзелі маўкліва. Калі павячэралі, Маша паслала ложак і лягла спаць. Побач прымасціўся Мікола, паклаўшы сваю белую галоўку на яе руку. Ён адразу заснуў, а Маша не магла.

У вачах, калі яна заплюшчыла іх, спачатку праходзілі задумлівыя, доўгія шэрагі танклявых аснежаных бяроз. Бель адбірала вочы. Потым бярозы валіліся, асыпаючы з веццяснег-пушок, чапляючыся, нібы спрабавалі ўтрымацца, за галіны сваіх сяброўак; плыла бліскуча-

бронзавая санная каляіна; скрыпелі сані і галёкалі звонкія жаночыя галасы, падганяючы коней.

Затым усё кудысьці знікла, і яна ўбачыла, як у пакой нячутна ўвайшоў Сямён. Ён быў такі ж, як і раней: рослы, шыракаплечы, з моцнай шыяй, з бялявым непакорным: віхорам. Сямён ціха зачыніў дзверы і падышоў да яе. Ён прыйшоў з калгаснага сходу.

Сямён шчакой прыхінаецца да яе шчакі,—колецца, бо даўно не галіўся. «Работы шмат: старшыня калгаса»,—думае Маша. Як прыемна, як радасна з ім! Маша адчувае хвалююча-знаёмае цяпло яго твару, і шчаслівае пачуццё ўзнімаецца ўнутры. Яна ляжыць і не дыхае, не паварухнецца — так ёй хораша і лёгка!

І тады, у тую невыказна шчаслівую хвіліну, Маша мімаволі расплюшчвае вочы, і грудзі балюча сціскаюцца ад самоты. Яго няма! На печцы, як звычайна, не спіць, вохкае бабуля. Мікола аб нечым горача шэпча ў сне.

У акно пазірае белая месячная ноч. Пас мёртвага святла ляжыць на канапе, на стале, ручніком спадае на падлогу. Ноч застыла. Не чутно ні крокаў, ні галасоў, ні гукаў, нават мароз не трашчыць. Праз шыбы бачны кавалачак сіняга неба ў халодным раўнадушным бляску шматлікіх зорак. Нерухомая бясконцая ноч...

Цяжка ноччу. Колькі горкіх думак перадумана за доўгія зімовыя ночы. Усё ўспамянута, усё пеаражадана, засталося толькі адно: туга — важкая, цягучая. Нічога няма цяжэй за яе. Днём можна забыцца, уцячы ад тугі, а цяпер яна тут, нібы каменем цісне грудзі.

Калі б хоць адно слова ад Сямёна. Толькі адно слова, што жывы, ну, і здаровы — і больш нічога. Тады ўсё стане інакшым. Цяжка жыць пры невядомасці... Горкую і балючую праўду, бадай, лягчэй перагарэць, чым яе... Два месяцы і чатыры дні няма пісьмаў. Што з табою, любы? Ты пісаў, што баі былі моцныя. Мо паранілі? Ці захварэў?.. Паплач, паплач — лягчэй будзе. А дзе тых слёз узяць? Няма слёз — усе высахлі. З той пары, як пайшоў Сямён, не заплакала ні разу...

Марудна і доўга плылі невясёлыя думкі.

Бачыць яна: чалавек ідзе па полі. Шынель яго расперазаны, наросхрыст. Вецер паднімае полы. Гэта ён, Сямён. Сямён ідзе дадому... Ну так, дадому, у водпуск... Падыходзіць да хаты. Падымае руку і стукае... Пачакаў крыху і зноў стукае. Маша прыслухалася — тоненька сакоча шыба. Сямён стукае, а Маша ляжыць і не можа зварухнуцца. Што гэта такое з ёю дзеецца? «І ноччу няма ад яго спакою»,— бурчыць на печы бабуля. Чаму яна такая няласкавая? Яна, пэўна, не ведае, што гэта Сямён стукае?

— Гэта ж Сямён! — чуе Маша праз дрымоту свой голас і прачынаецца. Дрыготкімі ад узрушанасці рукамі шукае спадніцу і не можа знайсці.

— Дзе той Сямён? Гэта ж твой брыгадзір, трасца яму, бяссоннаму.

Свякруха, крэкчучы і вохкаючы, марудна злазіць з печы, доўга ў прыцемках каля ложка шукае чаравікі, запальвае лямпу і нарэшце тупае ў сенцы. Бразгае засаўка.

— Няма на цябе ўгамону, бяссонны,— няласкава сустракае яна таго, хто ўвайшоў.

— Ціха, ціха. Я толькі на хвілінку.

— Спаць не дасць...

— А я не да вас. Спіце, калі ласка, на здароўе. Маша, выбачай, што патрывожыў позна... Заўтра зноў паедзеш у лес. І ўсе, хто сягоння былі. Што з табой? Ты хворая?..

— Нічога,— цяжка выціснула Маша.— Нічога. Сон прысніўся. Не глядзі... Я паеду...

Але чаму ў грудзях такая туга?

Брыгадзір — малады, цыбаты, без рукі хлопец, у паношаным франтавым шынялі з выгаралымі пятліцамі, занепакоена глядзеў на Машу. Яна вышэй нацягнула

коўдру.

— Ну, бывайце!.. Чакай, от ліха! Ледзь не забыў!.. Тут табе, Маша, пісьмо — узяў на пошце... Другі дзень нашу.

— Пісьмо?!

Ён дастаў пакамечаны канверцік. Маша нецярпліва выхапіла яго з брыгадзіравых рук і прабегла вачыма надпіс. Почырк быў незнаёмы, хоць адрас стаяў ранейшы. «Пісьмо з часці»,— здагадалася яна. Хвіліну яна паглядала на канверт, не адважваючыся адкрыць, затым хутка разарвала яго і, нічога не гаворачы, упілася вачыма ў пісьмо. Яна зноў узрушылася, так моцна, што рука з пісьмом апусцілася ў знямозе.

Маша аддала пісьмо Максіму і папрасіла прачытаць. Ён узяў пісьмо, здзіўляючыся, што яна так абышлася — не радуецца і не сумуе.

Гэта былі друкаваныя на машынцы радкі. Максім стаў чытаць:

— «Ты, мабыць, ужо хвалюешся, думаеш, мабыць,— што такое зрабілася з тваім мужам, што ён так доўга не піша пра сваё жыццё, ці здаровы і таму падобнае. Дык от — паведамляю табе гэтым пісьмом, мая дарагая жонка, што я, як і раней, так і ў цяперашні час, жывы і ў асноўным здаровы, і ніякіх страхаў, якія ты магла па сваёй фантазіі прыдумаць, са мной не было і быць не магло. Усё ідзе нармальна. Толькі выйшла адна маленькая прыгода. Паколькі я служу старшыною, то я вёз тыдзень назад хлеб і застраў з машынаю ў полі, і прыйшлося мне там, у полі, ноч начаваць, а было холадна, і я трохі памарозіў два пальцы на правай руцэ. З прычыны чаго і друкуе гэтае пісьмо на пішучай машынцы наш пісар і мой друг старшы сержант Гонта. Так што ў мяне ўсё ў парадку, і наогул у нас парадак поўны, і адно мяне толькі непакоіць, як там у нас дома, як Мікалай-сынок, як мама, асабліва, канешне, як ты адна па гаспадарцы... і наогул, у маладым тваім... адзінокім жыцці...»

Максім спыніўся, не дачытаўшы пісьма. Ён збянтэжыўся,— Маша плакала. Хлопец паспрабаваў быў заспакоіць, але яна не адказала і заплакала мацней. Максім стаяў разгублены, не ведаў, што рабіць...

— Што ты стаіш, чорт бяссонны? Вады падай.

Ён з палёгкай кінуўся да вядра, прынёс корчык вады і працягнуў Машы. Але тая адвяла яго руку, лагодна загаварыла:

— Ты не трывожся, Максім. Гэта — так сабе... жаночыя слёзы. Чакала, чакала столькі, хвалявалася, пакутавала — і раптам, бачыш!.. Такая вестка!

— Сам не ведаю, як я забыў аддаць яго ўчора...

— А я — чаго ўжо толькі не падумала!.. То ж столькі часу — хоць бы знак які даў!..

Маша гаварыла, стрымліваючы слёзы, але на сэрцы яе было так лёгка і чыста, як лёгкія і чыстыя былі яе слёзы. Яна ўпершыню за многія дні ўсміхнулася.

— Столькі часу, хоць бы знак які! Нібы чула, што бяда нейкая!.. І от жа — пальцы два адмарозіў... Баліць, пэўна. І папакалеў, мабыць, за ноч тую... А, не дай бог, магло б і горай быць!

— Гэта нічога — пальцы!.. Зажывуць!.. Абы сам цэлы!

— Жывы, дзякуй богу!.. Толькі — чаго ж я плачу? Дурная! Ці не праўда, дурная? Трэба смяяцца, а ў мяне — слёзы!..

Бабуля, якая маўкліва паглядала на нявестку, моцна сцяўшы бяскроўныя вусны, раптам прамовіла задаволена:

— От і прыйшлі яны, тыя слёзы... Прыйшлі нарэшце.

1945



Іван Мележ

Нарадзіўся 08.02.1921 г. у вёсцы Глінішчы Хойніцкага раёна Гомельскай вобласці.

Пасля заканчэння сярэдняй школы (1938) працаваў у Хойніцкім райкоме камсамола. У 1939 годзе паступіў у Маскоўскі інстытут гісторыі, філасофіі і літаратуры. З першых дзён Вялікай Айчыннай вайны на фронце. У 1942 годзе цяжка паранены. Пасля лячэння яго адправілі ў тыл. У 1943 годзе выкладаў ваенную падрыхтоўку і адначасова вучыўся на філалагічным факультэце ў Беларускім дзяржаўным універсітэце, які знаходзіўся на станцыі Сходня пад Масквой. Закончыў універсітэт ужо ў Менску ў 1945 годзе, паступіў у аспірантуру і выкладаў беларускую літаратуру. І.Мележ працаваў у рэдакцыі часопіса «Полымя», у ЦК КПБ. Выбіраўся дэпутатам Вярхоўнага Савета БССР (1967-1976), быў старшынёй Беларускага камітэта абароны міру і членам Сусветнага Савета Міру. Член СП Беларусі з 1945 года.

Выйшлі зборнікі аповесцей, апавяданняў, нарысаў, крытычных артыкулаў: «У завіруху» (1946), «Гарачы жнівень» (1948), «Заўсёды наперадзе» (1948), «Блізкае і далёкае» (1954), «У гарах дажджы» (1957), «Што ён за чалавек» (1961), «Жыццёвыя клопаты» (1975), «Белыя вішні і яблыні» (1976) і інш. Аўтар раманаў «Мінскі

напрамак» (1950, кн. 1; 1952, кн. 1-3; дапрацаванае выданне ў 1974), цыкла раманаў «Палеская хроніка» - «Людзі на балоце» (1962), «Подых навальніцы» (1966), «Завеі, снежань» (1978). У 1969-1971 гг. выйшаў збор твораў у 6-і, у 1979-1985 гг. - у 10 тамах.

«У аснове Мележавага мастацкага свету - багаты рэальны свет простых людзей у іх адзінстве з прыродай, з зямлёй. Пісьменнік падае сваіх герояў ва ўсёй іх жыццёвай канкрэтнасці. Яны быццам выхаплены з жыцця. І не аддзелены ад яго, пададзены разам з жыццём, якое іх акружае, з якім яны пастаянна ўзаемадзейнічаюць» (С. Андраюк).

Іван Мележ узнагароджаны двума ордэнамі Працоўнага Чырвонага Сцяга, ордэнамі Чырвонай Зоркі, «Знак Пашаны» і медалямі.

Лаўрэат Літаратурнай прэміі імя Якуба Коласа (1962, за раман «Людзі на балоце»), Ленінскай прэміі (1972, за раманы «Людзі на балоце» і «Подых навальніцы»), Дзяржаўнай прэміі БССР імя Якуба Коласа (1976, за кнігу «Жыццёвыя клопаты»).

Народны пісьменнік БССР (1972).

Памёр 09.08.1976 г.

Падрыхтаванае на падставе: Мележ Іван, Збор твораў. У 10-ці т. Т. 1: Апавяданні, аповесці.— Мн.: Маст. літ., 1979.— 448 с., 5 л. іл.

Літаратурная спадчына лаўрэата Ленінскай прэміі, народнага пісьменніка Беларусі Івана Паўлавіча Мележа (1921-1976) стала нашым нацыянальным гонарам. Гэты дзесяцітомны Збор яго твораў уключае ў сябе ўсё лепшае, што створана пісьменнікам.

Першы том склалі апавяданні і аповесці Івана Мележа. У томе публікуецца прадмова доктара філалагічных навук, прафесара і пісьменніка Алеся Адамовіча, а таксама каментарыі.

Рэдактар: У. В. Гніламёдаў